

روزنامه سفر نادر روزنامه سفر نادر در پنج ساله کرم

به روایت ناصرالدین شاه و اعتماد السلطنه
(۱۲۸۲ و ۱۲۸۹ هجری)

تصحیح و پژوهش
یوسف الهی

سرشتاسه : ناصرالدین شاه قاجار، شاه ایران، ۱۲۴۷ - ۱۳۱۳ق.

اعتمادالسلطنه، محمدحسن بن علی، ۱۲۵۹ - ۱۳۱۳ق.

عنوان و نام پدیدآور: روزنامه سفر مازندران به روایت ناصرالدین شاه و اعتمادالسلطنه

۱۲۸۲ و ۱۲۸۹ / تصحیح و پژوهش یوسف الهی.

مشخصات نشر: تهران: رسانش، ۱۳۸۸.

مشخصات ظاهری: ۳۶۰ص. : مصور، نمونه.

شابک: 978-600-5011-23-4

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: واژه‌نامه.

یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۸۹] - ۲۹۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: ناصرالدین شاه قاجار، شاه ایران، ۱۲۴۷ - ۱۳۱۳ق. -- سفرها --

ایران -- مازندران

موضوع: سفرنامه‌های ایرانی -- قرن ۱۳ق.

رده‌بندی کنگره: DSR ۱۳۶۹ / ۹۷ ۱۳۸۸

رده‌بندی دیویی: ۹۵۵ / ۰۷۴۵

شماره کتابشناسی ملی: ۱۹۲۴۷۰۸

بهار شمالی، شکیبا، شیرازی، بلاک ۷، واحد ۲.

تلفن: ۰۹۱۲ ۱۳۰ ۹۱۳۱ | تلفکس: ۷۷۵۳۰۵۳۶ | rasanesh.pub@gmail.com

روزنامه سفر مازندران

(به روایت ناصرالدین شاه و اعتمادالسلطنه)

تصحیح و پژوهش: یوسف الهی

طرح جلد و صفحه‌آرایی: علیرضا علی‌نژاد

حروف‌نگار: پروین حسن‌خانی

لیتوگرافی: فیلم‌گرافیک

چاپ: متین

صحافی: مؤمن

چاپ اول: ۱۳۸۹

شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۱۱-۲۳-۴

قیمت ۶۰۰۰ تومان

فهرست

۹	پیش‌گفتار
۱۶	مازندران

بخش نخست: روزنامه سفر مازندران (به‌قلم ناصرالدین شاه)

۱۷	[به‌جای مقدمه] اعلان
۱۹	عزم سفر به مازندران
۲۶	ملتزمین رکاب
۳۵	دوشان تپه
۳۷	مأموران دولت روس
۳۹	آمد و شد صاحب‌منصبان
۴۱	دره باباعلی
۴۲	سرخه حصار
۴۵	کوک داغ، جاجرود
۴۶	بومهن، رودهن
۴۸	دماوند
۵۲	آبادی‌های میان دماوند و فیروزکوه
۵۸	رودخانه نمرود
۵۹	فیروزکوه
۶۲	قلعه اولاد و سرخ رباط
۶۵	پل سفید
۶۸	زیراب، سرخه کلا

۷۳ شیرگاه
۷۸ علی‌آباد
۸۲ آبادی‌های میان علی‌آباد و ساری
۸۶ ساری
۸۸ علمای ساری
۸۹ عمارات و ابنیه ساری
۹۳ خیابان اشرف
۹۹ باغ شاه عباسی ساری
۱۰۱ شکار در اطراف ساری
۱۰۳ عید قربان و دیدار با اعیان ساری
۱۰۵ گردش در پیرامون ساری
۱۱۳ اشرف
۱۱۸ تفرج در اطراف اشرف
۱۲۰ آثار تاریخی اشرف
۱۲۸ دهات میان اشرف و عباس‌آباد
۱۳۱ دیدار با خوانین ترکمان یموت
۱۳۳ شکار در اشرف
۱۴۰ از مقیمی تا سرتک
۱۴۴ کشتی روسی
۱۴۶ به‌سوی فرح‌آباد
۱۴۸ بازدید از کشتی روسی
۱۵۳ فرح‌آباد
۱۵۴ صحرای فرح‌آباد
۱۵۹ بندر مشهدسر

۱۶۴	پازوار، امیرکلا.
۱۶۶	بارفروش
۱۷۲	دیدار با علما و اعیان بارفروش
۱۸۰	أمل
۱۸۲	آتش‌سوزی در بازار امل
۱۸۳	شکار در امل
۱۸۴	آبادی‌های میان بارفروش و امل
۱۸۸	دیدار با علمای امل
۱۹۰	اوجی آباد
۱۹۱	محمودآباد
۱۹۵	اهلم
۱۹۶	آبادی‌های کرانه غربی دریای مازندران
۲۰۸	حصن کیف
۲۱۴	کجور و کلارستاق
۲۱۸	به سوی مرزن‌آباد
۲۲۳	راه هزار چم
۲۳۲	شکار در مسیر راه
۲۳۶	کچه‌سر
۲۳۹	شهرستانک
۲۴۴	شکرآب
۲۴۸	سلطنت‌آباد و پایان سفر
۱۲۸۹	بخش دوم: موکب همایونی (گزارش سفر ناصرالدین شاه در ۱۲۸۹ هجری) به قلم محمدحسن خان اعتمادالسلطنه
۲۵۱	بیلاقات لار

۲۵۳ بستک لار
۲۵۵ شاه یوردی
۲۵۶ چهل چشمه
۲۶۰ به سمت نور و کجور
۲۶۲ کالیجه رود
۲۶۴ چالوس
۲۶۶ کوشک
۲۶۸ کجور
۲۷۱ دیوارنوشته‌های امامزاده صالحان
۲۸۲ کلاردشت
۲۸۳ مرزن آباد و گردنه هزارچم
۲۸۴ دادن هدایایی به صاحب‌منصبان مازندران
۲۸۶ در مسیر بازگشت
۲۸۹ منابع
۲۹۷ اسناد و تصاویر
۳۲۳ نمایه
۳۲۳ کتاب‌ها و جراید
۳۲۵ طوایف و گروه‌ها
۳۲۷ القاب و مقام‌ها
۳۳۳ کسان
۳۴۴ جای‌ها

پیش‌گفتار

سفرنامه‌نویسی شاخه‌ای از ادبیات خاطره‌نگاری است که می‌تواند از منابع پایه و مستند در پژوهش‌های تاریخی، اقلیم‌شناسی و مردم‌شناسی باشد. ادوارد براون این‌گونه آثار را نوع خاصی از اتوبیوگرافی^۱ به‌شمار می‌آورد.^۲

صاحبان قلم در ادوار گذشته تاریخ ایران کمتر به این شیوه توجه داشتند، از این‌رو آثار اندکی به‌دیده می‌آید. اما در دو سده اخیر (به‌ویژه روزگار قاجاریان) با پویایی فن ترجمه و آشنایی با آثار ستیاحان، سفرنامه‌نویسی با اقبال مواجه شده، نمونه‌های قابل توجه و ارزشمندی از این دست آثار به‌جا مانده است.

۱. زندگی‌نامه‌ی خودنوشت.

۲. برت‌گ. فراگتر، خاطرات نویسی ایرانیان، مترجم: مجید جلیلود رضایی، ص ۲۷.

در میان رجال تاریخی ایران، کمتر کسی رامی شود سراغ کرده که چون ناصرالدین شاه (ت ۱۲۴۷ ق. - ج ۱۲۶۴ ق. - م ۱۳۱۳ ق) اهل سیر و سیاحت باشد. از این رو است که وی را شهریار جاده‌ها نامیده‌اند.^۱

رغبت او به سفرنامه خوانی و سفرنامه نویسی موجب شد که آثار بسیاری به قلم او یا پیرامونیانش نوشته شود.

از میان جاهایی که این شاه خوش باش رفته بود، مازندران بیش از همه مورد توجه قرار داشت و آن به سبب نزدیکی ارتفاعات و سپس جلگه و دریايش به پایتخت و بهره‌مندی از چشم‌اندازهای طبیعی و شکارگاه‌های آن بود.

از او که در طول دوره سلطنتش، بیش از ده بار به مازندران آمده بود، تنها یک سفرنامه در دسترس است و آن روزنامه سفر ۱۲۹۲ ق. می‌باشد که نخست توسط اعتمادالسلطنه به چاپ رسید و سپس در ۱۳۵۶ توسط استاد ایرج افشار و مجدداً در ۱۳۸۳ توسط هارون وهومن منتشر شد. در حالی که بسیاری از یادداشت‌های وی و همراهانش از این آمد و شده‌ها، هنوز امکان انتشار نیافته‌اند.

کتاب حاضر دو گزارش سفر ناصرالدین شاه به این سامان است.

ویژگی‌های این اثر

کتاب شامل دو بخش است:

الف: روزنامه سفر مازندران، به قلم ناصرالدین شاه که گزارش سفر او در

۱. یوسف الهی، «روزنامه سفر مازندران»، بارفروش، ش ۶۶، تیر ۱۳۸۶، ص ۵.

۱۲۸۲ ق است. (یعنی درست ده سال قبل از روزنامه سفر ۱۲۹۲ ق. که پیش‌تر به آن اشاره شد.)

این سفر در هفدهم ذی‌القعدة الحرام ۱۲۸۲ آغاز و در بیست و هشتم محرم ۱۲۸۳ به پایان آمد. اگرچه نسخه اصلی اثر در دسترس نبود، نیک‌بختانه سفرنامه به صورت تکه تکه اما کامل در روزنامه دولتی ایران از شماره ۱۳ (بیست و پنجم صفر ۱۲۸۸) تا شماره ۶۶ (هشتم ذی‌القعدة الحرام ۱۲۸۸) توسط اعتمادالسلطنه به چاپ رسید. مصحح با در اختیار گرفتن جلد نخست دوره روزنامه ایران و با بازنویسی و در کنار هم قرار دادن آن پاره‌ها توانست به مجموعه کامل این سفرنامه دست یابد. روش نگارش ناصرالدین شاه (همچون دیگر یادداشت‌های او) با تکیه بر کوتاه‌نویسی ساده و بی‌تکلف، حتی بدون غلو شاهانه است. چنان‌که در یادکرد نه‌چندان اندک شکارها به تکرار از بیان به هدف نزدن صید ابایی نداشتند یا این‌که در مسیر راه به اوضاع نابه‌سامان برخی مناطق و جاده‌ها اشاره دارد.

از ویژگی‌های دیگر این اثر ذکر شهرها و آبادی‌ها، مشخصات اقلیمی هر منطقه، سرشناسان و علما، مناظر و آثار تاریخی در مسیر، دیدار با صاحب‌منصبان روسی در کشتی آن‌ها و بیان برخی رخدادهایی که در دیگر منابع تاریخی مازندران به آن اشاره نشده است (مانند آتش‌سوزی در بازار آمل).

نکته‌ای که به دریغ و افسوس خواننده منجر می‌شود، ذکر انواع شکارها در مسیر راه است و به این نتیجه می‌رسد، اراده شاهانه بر آن نبوده که تفقدی نموده به اوضاع ولایتی رسیده باشد، بلکه جز خوشگذرانی و تفریح

هدفی نداشته است؛ اگرچه در طول راه با دیدن برخی مشکلات دستور به رفع آن داده باشد.

ب: موبک همایونی (گزارش سفر ناصرالدین شاه به مازندران در ۱۲۸۹ ق)، این سفرنامه مجموعه یادداشت‌های اعتمادالسلطنه است که در ستون اخبار دربار همایون روزنامه دولتی ایران از شماره ۱۰۸ (چهارم جمادی‌الاولی ۱۲۸۹) تا شماره ۱۲۴ (نوزدهم رجب المرجب ۱۲۸۹) به چاپ رسیده بود که از جلد یکم دوره روزنامه ایران استنساخ و تنظیم شد.

تاریخ حرکت اول جمادی‌الاول ۱۲۸۹ ق. بود. بازگشت از مازندران در یازدهم رجب همان سال اتفاق افتاد. در این سفر ناصرالدین شاه با جماعت درباریان در کالیچه‌رود کجور اردو می‌زند و در این هنگام عزم دیدن دریای مازندران می‌کند. از این‌رو با گروهی از خاصه‌گان از مسیر کجور به جلگه‌های غربی مازندران می‌رود و به بازدید سواحل دریا و آبادی‌های اطراف می‌پردازد.

این گزارش اگرچه خبرهای کوتاهی از سفرنامه به دست می‌دهد، یادکرد آبادی‌ها، ناهمواری‌های جغرافیایی، برخی از آثار تاریخی و سرشناسان منطقه، از جمله موارد قابل توجه آن است.

مهم‌تر این‌که در یادکرد بازدید از امام‌زاده سیدمحمد صالحان به دیوارنوشته‌های یادگاری آن بقعه می‌پردازد که از لحاظ تاریخی و فرهنگی ارزشمند است. زیرا اکنون از آن نوشته‌ها اثری نیست. چنان‌که استاد دکتر منوچهر ستوده نیز در از آستارا تا استارباد (ج ۳) به این یادداشت‌ها اشاره‌ای نکرده است.

راوش تصحیح و تحشیه

مجموعه کارهایی که در فرایند تصحیح و تحشیه این اثر به آن توجه شده به شرح زیر است:

الف: با توجه به این که ممکن است خواننده در برابر رسم الخط گذشتگان دچار مشکل و اشتباه شود، متن به شیوه امروزی آماده گردید. با این حال مصحح کوشید که تمام و کمال به متن وفادار بماند و تغییرات را با آوردن اصل عبارت یا کلمه در پاورقی آشکار نماید.

ب: در صورت وجود کاستی در عبارت یا جمله‌ای، مصحح واژه یا عبارت کمکی خود را در [] نهاده است.

ج: از آن جا که مطالب درج شده در سفرنامه بدون عنوان بوده است، برای این که خواننده بتواند به آسانی به آنچه می‌خواهد برسد؛ مصحح با افزودن عنوان‌هایی در [] و درج آن در فهرست کتاب، کوشید تا به خواننده یاری رساند.

د: در بازنویسی امروزی متن و با هدف کمک به درست‌خوانی آن، علائم سجاوندی به متن افزوده شده است.

ه: نام‌های خاص بی‌کم و کاست و به‌همان سبک و سیاق نگارش مؤلف متن آورده شده است.

و: با توجه به این که سفرنامه مازندران مشحون از مطالب تاریخی و جغرافیایی دربارهٔ رجال، اماکن، آثار تاریخی، آبادی‌ها، طوایف و... است، مصحح کوشید با بهره‌مندی از دیگر منابع (به‌ویژه سفرنامه‌های دیگر سیاحان) به شناسایی بیشتر اسامی خاص یادشده در متن بپردازد.

ز: در متن واژگان مهجور و نیز واژگان ترکی و مازندرانی بسیاری وجود دارد که در پاورقی معنی و یا ترجمه شده است.

ک: با توجه به تعدد القاب افراد و تکرار یک لقب و منصب برای چند نفر در مقاطع زمانی مختلف، سعی شده است برابر با تاریخ سفر، توضیحات دربارهٔ افراد درست باشد. به طور مثال ناصرالدین شاه در متن فقط به لقب «سپهسالار» اشاره می‌کند، در حالی که در تاریخ عصر ناصری از چند سپهسالار یاد شده است. بنابراین، کوشش شده تا آن کسی را یافت که در آن مقطع زمانی این منصب یا لقب را داشته است. یا این که لقبی پس از مرگ پدر به پسر می‌رسد؛ باید دانست کدام‌شان در آن زمان ملتزم رکاب شاه بودند، از این رو مصحح کوشید که اطلاعات داده شده در پاورقی‌ها دقیق باشد.

سپاسگزاری

در فرجام بر خود فرض می‌دانم از بزرگوارانی که در آماده‌سازی و انتشار این اثر، یاری‌گر بودند کمال امتنان و سپاس را داشته باشم.

نخست، از استاد سیروس مهدوی، مؤسس و مدیر محترم مرکز مطالعات ایرانی (ساری) و مدیر مسئول و سردبیر فصل‌نامهٔ پژوهشی اباختر که با در اختیار نهادن جلد یکم دورهٔ روزنامهٔ ایران و دیگر منابع ارزشمندش مرا وامدار همیشگی خود کردند و به‌راستی این اثر نیز فرزند آن مرکز فرهنگی است.

سپس از همسر گرامی‌ام سرکار خانم لیلا عرب فیروزجایی و دخترم شیوا، که همواره از حمایت‌های بی‌دریغ ایشان بهره‌مندم.

نیز از مدیر محترم و فرهیخته نشر رسانش، آقای محسن علی‌نژاد که بار دیگر قرین محبت ایشان شدم و از سرکار خانم پروین حسن‌خانی که قبول زحمت فرموده و حروف‌نگاری اثر را به‌عهده گرفتند. همچنین از دوستان ارزشمند و پژوهشگرم آقایان محمد شکری فومشی و شهرام قلی‌پور‌گودرزی که مشوقم در انتشار این اثر بودند.

یوسف الهی

بیلاق حاج شیخ موسای بندپی

پاییز ۱۳۸۸

مازندران

این چند فرد شعر را در وصف هوای مازندران به خاطر مرسید، از این
قرار است:

از این مازندران بس داد و فریاد	از آن بوم و برش صد داد و بیداد
گهی ابر و گهی برق و گهی مه	گهی باران گهی خشک و گهی باد
نشد روزی که این تن‌های خسته	ز وصف آفتاب و مه شود شاد
ز گرمی و ز سردی کرد ایزد	عجایب صنعتی در جمع اضداد
ز مخلوقات سنگی و نباتی	به چشم آید هزاران قصر شداد
به یک‌سو از درختان جمع انبوه	ز افرا و ز سرو و چوب شمشاد
زمینش از گل و ریحان ملمع	میان آن ریاحین سرو آزاد
برون است از حساب و از شماره	فزون است از قیاس و هم ز تعداد
بهشتی در نظر آید پیایی	به جنبش آورد هر طبع و قِاد
برای صید ببر و رنگ ^۱ و شوکا	به هر سو در کمین بنشسته صیاد
ز صنعت‌ها که در سنگ است و کوهش	کز دست و دهن، مانی و فرهاد ^۲

ناصرالدین شاه قاجار

۱. رنگ: قرقاول، تیرنگ (طبری).

۲. ناصرالدین شاه، یادداشت‌های روزانه ناصرالدین شاه (از ۱۳۰۲ تا ۱۳۰۳ ق)، به کوشش

بخش نخست

روزنامه سفر مازندران

به قلم ناصرالدین شاه

[به جای مقدمه]

اعلان

اعلی حضرت اقدس شاهنشاهی، خلدالله ملکه، در سفرها که به اقطار ملک محروس سیاحت می فرماید، روزنامه ایام سفر ملوکانه را مشحون به ملاحظات جغرافی و هیأت و طبیعت ارضی و متضمن فواید سایر به دستخط مبارک مرقوم می دارند که برای خواننده علاوه بر اطلاعات مفید نتایج علمیه نیز خواهد بود. روزنامه ایران، ان شاء الله در نمره های^۱ آینده به نگارش فصلی از روزنامه سفر مازندران که به خط همایون شاهنشاهی نوشته شده تشرّف خواهد جست و در هر روزنامه فصلی نگاشته می شود. برای روزنامه ایران این امتیاز نشان افتخاری خواهد شد که صادرات خاطر و قّاد همایونی را

طراز اخبار و پیرایهٔ سلک خود نموده، بر خوانندگان منت می‌گذارد...^۱

رئیس کل دارالطباعة ممالک محروسه^۲

محمد حسن [اعتمادالسلطنه]^۳

۱. دوسطر از پایان خبر، دربارهٔ گم شدن کیفی است که ارتباط به موضوع ندارد.

۲. ایران، شنبه، بیست و دوم صفر ۱۲۸۸، ش ۱۲، ص ۴.

۳. محمد حسن خان اعتمادالسلطنه: (۱۲۵۹ - ۱۳۱۳ ق) فرزند علی خان حاجب‌الدوله مراغه‌ای از شاگردان دورهٔ اول دارالفنون بود که در ۱۲۶۷ داخل خدمات دولتی شد و در ۱۲۷۵ به سرهنگی رسید. از ۱۲۸۰ تا چهار سال در پاریس به عنوان وابسته نظامی و نایب دوم سفارت اشتغال داشت. در این اثنا به تکمیل تحصیلات خود پرداخت. در ۱۲۸۸ ق به ریاست کل دارالطباعة و دارالترجمه رسید و صنایع‌الدوله لقب گرفت و روزنامهٔ ایران سلطانی را منتشر کرد. در ۱۳۰۰ ق به وزارت انطباعات و دارالترجمه دولتی رسید و تا پایان زندگی بر آن قرار بود. از آثارش: مرآت البلدان، تاریخ منتظم ناصری، المآثر و الآثار، التدوین فی احوال جبال شروین است. (مهدی بامداد، ج ۳، ص ۲۳۰ تا